

ויאכלו את המן

מה לנו עם אֶזְנוֹי של המן, ומדוע אנו מהדרים לאכלם כשהם מלאים במיני מתיקה? * האם המן היה חרש? או שמא אֶזְנוֹי היו משולשות? * מעקב רב-עניין אחר מקורותיו של מנהג אכילת "אֶזְנוֹי המן" והטעמים השונים שניתנו לו

אליעזר יהודה בראדט

כמו כל חג, גם ימי הפורים עשירים במאכלים מיוחדים שנהגו בהם בני ישראל, להדרם ולאכלם בשפע ובשמחה. בין מאכלי יום הפורים, ידוע מכולם הוא 'אֶזְנוֹי-המן' או ה'המן-טש'אן. על חקר המאכלים היהודיים בכלל, כבר הצטער החכם מרדכי קוסובר שחכמת ישראל "לא נדרשה, לצערנו, לעניין מזונות ומאכלים במידה הראויה להם, ומעטים מאוד הם החכמים שעסקו בכך" ("על המזון, ברכת המזון וכיוצא בהם", ניו יורק תשכ"ה, עמ' 7), והדברים נכונים גם לעניין אֶזְנוֹי-המן. מדוע נהגו לאכלם? מה באו לסמל? אימתי נוסד המנהג והיכן פשט? ננסה להטות אוזן אל המקורות ולהתחקות אחר מנהג ישראל תורה.

אך ראש לכל, ראוי לשים לב לאופייה של הספרות הדרושה למחקרנו. כדי למצוא מקורות למנהגים ומסורות העוסקים במאכלי החגים ומאכלים בכלל, עלינו להרחיק בדרך כלל אל ספרות היומנים והזכרונות. כתיבה אוטו-ביוגרפית אמנם לא הייתה נפוצה בישראל בזמנים קדומים, אך נותרו בידינו אי-אלו ספרי זכרונות, כספריהם של גליקל מהאמלין (1646-1724), רבי פנחס קצינעליבוגין ורבי יעקב עמדין זצ"ל ועוד. בספרים מעין אלו נמצאים דברים חשובים על חיי היהודים ונכללים בהם פרטים שונים, שלא מצינו בספרי הלכה ודרוש למיניהם.

בזכרונותיו של חכם אחד המספר על חייו, בשנת תק"פ (1820) לערך, מצינו שהכותב העיד: "בארבע עשר לחודש ניסן עשה אבי ז"ל משתה כי בכור היה... ממיני מתיקה מעשה אופה, אשר נשאר מיום הפורים הנקראים בפי ההמון כרים (קישעלך) וכיסי המן...". (א"ב גוטלובר, זכרונות ומסעות, ירושלים תשל"ו, עמ' 82).

על הנהוג בערי גליציה מספר חכם אחר: "ביום הפורים היה לו לרבי שליח מיוחד משנה לשנה שהיה הולך... ומביא להם משלוח מנות שלו, כיסי המן אחדים ושאר מיני מגדנות כאלה..." (זכרונות אב ובנו, עמ' 24).

גם אצל יהודי רוסיה וליטא אכלו ושלחו 'אֶזְנוֹי-המן' בפורים. כך, למשל, מספר רבי אברהם אליהו קפלן: "הרבנית... מחמשה עשר בשבט ואילך כבר אפשר להשיג אצלה אֶזְנוֹי-המן... רמז ליום פורים הממשמש ובא" (בעקבות היראה, עמ' קמ). ורבי שמחה זיסל מקלם כתב: "אֶזְנוֹי המן מנחה שלוחה לבני היקרים לכבוד פורים... הנה האֶזְנוֹי-המן, המן-טאש הלז, צריך לאפות אותו יפה יפה..." ולאחר הקדמה זו הוא מעלה על הכתב רעיון תורני (אור רש"ז, ב, עמ' קטז).

מסיפורו של רבי ברוך עפשטיין (בעל "תורה תמימה") על סבו רבי יעקב ברלין (אבי הנצי"ב מוואלוז'ין), ניתן ללמוד כמה היה מנהג זה חשוב בעיניו: פעם אחת, בתחילת חודש אדר, השגיח ר' יעקב ברלין בכך שלא מכרו את ה'המן-טש' כבכל שנה. לאחר בירור נודע לו הטעם, לפי שמחיר הקמח היה יקר מאוד באותה עת. הלך ר"י ברלין ונתן כסף לאופים לקנות קמח, ועל ידי זה היה ה'המן-טש' יקר. רבי ברוך עפשטיין מציע טעם להקפדה זו על המנהג, לפי שמשנכנס אדר מרבים בשמחה, וכפי שבפסח נותנים לקטנים אגוזים וקליות כדי שישמחו, כך בפורים נותנים להם א'זני-המן לשמחם (מקור ברוך, ב, עמ' 974).

במקור אחר מסוף המאה ה-19, מספר הכותב על אחד שרבו נהג להענישו ולצערו כל השנה, ובפורים, 'לאות נקמה', הכין התלמיד לרבו אוזן-המן מלאה בפלפלים ודברים חריפים, כדי לצערו... (Between Worlds, pp. 37-38).

נוצרי שטייל בארץ ישראל בשנת 1865 בערך, מתאר בספר המסעות שלו כיצד בפורים קיבל מן היהודים מעדנים בעלי צורה משונה (מסעי נוצרים לארץ ישראל, עמ' 725).

חיים המבורגר, איש ירושלים, כתב בזכרונותיו על ירושלים בתחילת המאה ה-20: "בפורים... והגברות נותנות לתוכה עוגה... א'זני המן וכו', ותוך כדי נתינה מבקשת להשגיח על מעשה ידיה (שלשה עולמות, ג, עמ' כב). כמו כן בחיבור אחר "ליום הפורים הייתה בעלת הבית אופה עוגות א'זני המן... (זכרונות הראשונים, עמ' 54). גם אצל יהודי אמשטרדם (מנהגי אמשטרדם, עמ' 149) ויהודי בוכארה (ילקוט המנהגים, עמ' 210) מצינו שאכלו מאכלים הדומים לא'זני-המן.

חוקרי רדיפות הנוצרים גילו כי ממקורות משנת 1803 עולה שהגויים העלילו על היהודים ששמים דם בתוך 'א'זני-המן'! (ראה על כל זה אצל E. Horowitz, *Reckless Rites: Purim and the Legacy of Jewish Violence* 2006, pp. 9. 218-219, 228).

אנו רואים אפוא שמנהג אכילת 'א'זני-המן' בפורים רווח ברבות מאוד מקהילות ישראל, כבר מתקופות קדומות, ועדיין השאלה במקומה עומדת: מדוע? מה טיבו של מאכל זה, ומה הוא מסמל?

ומדוע הוא נקרא "א'זני המן"? בעיתון הנפוץ ביותר בתחום-המושב בפולין וברוסיה, "הצפירה", תהה כותב אחד בשנת 1912, מדוע ה"עברית המודרנית" בחרה את השם "א'זני המן" לתרגום המונח "המן טש'אן"? האם אכן, רק ה"עברית המודרנית" היא שהמציאה את הכינוי 'א'זני המן'?

הצגות והעלאת מחזות בפורים

נניח לספרות הזכרונות, ונפנה אל ספרות המחזות. אף זו סוגה שאינה רווחת בישראל, ואולם אף גדולי עולם כרבנו הרמח"ל ורבי משה זכות עסקו בכתיבת מחזות, ומכל מקום - לענייננו, עשויה להימצא לנו תשובה מעניינת לשאלתנו, דווקא מתוך ספרי מחזות, שהשימוש בהם רווח יותר בימי הפורים.

הפוסקים כבר עמדו על השאלה מדוע לא הובאה ב"שולחן ערוך" ההלכה, שמשנכנס אדר מרבים בשמחה. אולם, אף שבשולחן ערוך לא הוזכרה הלכה זו, מכל מקום עמא דבר לנהוג במיני שמחה משנכנס חודש אדר. רבי יששכר תמר הציע שהטעם שבתי כנסיות תולים תמונות עם משפט זה

ועם תמונה של בקבוקי יין וכדומה, בימים שקודם הפורים, הוא לפרסם דין זה (עלי תמר, מגילה, עמ' ג).

דבר נוסף שעשו להרבות בשמחה הוא כתיבת חיבורי מחזות. לא רק שכתבו מחזות, בקהילות מסוימות נהגו אף להעלותם על במה ולהציגם בפני הציבור. יש לכך עדויות רבות בספרי הזכרונות, והד בלשונו של ה"מגן אברהם" בהלכות שבת (סימן שז, ס"ק כב) המרמז לזה: "והוא הדין ההולך לטריטאות וקרקסאות, והם מיני שחוק כדאיתא בעבודה זרה דף י"ח, ומיני תחבולה, ולא ידענא מי התיר להם בפורים, ואפשר שנמשך להם משחוק שעושים זכר לאחשורוש...".

רבי יעקב עמדין כתב על הגמרא המפורסמת במגילה (ז, ב): "קם רבה ושחטיה לרב זירא", שרבים התקשו להבינה כפשוטה: "נראה לי שלא שחטו ממשי, אלא כל זה הענין לפי שהיו שמחים מאוד, וכתוב בכל עצב יהיה מותר, לכן עשה זאת להעציבן... ובאחיזת עינים שחטו רבה לרבי זירא... שהרואים היו סבורים ששחטו באמת..." (הגהותיו למגילה ז, ב). דהיינו שעשו הצגה!

מתוך עיון בחיבורים אלו האריך ישראל דוידזון בספרו הגדול 'על פרודיס', והראה כיצד ניתן ללמוד מהם הרבה על חיי היהודים באותן תקופות בכלל, ועל מנהגי ימי הפורים בפרט.

אחד החיבורים הראשונים והמפורסמים שנכתבו בסגנון זה, הוא "מסכת פורים", שנכתב על ידי קלונימוס בן קלונימוס (1286-1328). סמוך מאוד לכתיבתו הופיע ספר דומה, בשנת 1319, אשר היום ידוע כי נכתב על ידי הרלב"ג. בחיבורים אלו המחברים מביאים דברים יפים בהומור קל, כתובים בסגנון התלמוד ומדרשי ההלכה.

מאות שנים אחר כתיבת ספרים אלו קמה להם התנגדות על ידי רבנים שונים, כמו רבי שמואל אבוהב (דבר שמואל, סימן קצג), חמדת ימים, ברית מטה משה והחיד"א (ראה מאמרו של רצ"י ליפשיץ, 'מלך ליום אחד', בגליון זה), שהגיעה עד כדי שריפת עותקים מהם (ספר וסיף, עמ' 248). אבל כבר העיר החוקר א"מ הברמן, שספרים אלו היו קיימים זמן רב בטרם נשמעה ההתנגדות להם, וזאת מתוך שהובנו מתחילה כספרים הנועדים להרבות שמחה ולא לזלזל וליצנות ח"ו. גם ר' קלונימוס עצמו כתב בסוף "מסכת פורים" אשר לו: "ולמה השלים המסכתא בפרק אין קורין? לפי שאין קורין בו אלא בשעה שאינו לא יום ולא לילה, שלא נכתב אלא לשחוק בעלמא, לשחוק האנשים ביום פורים, והקורא בו לא הפסיד אלא כמי שקורא בספרי רפואות ובדברים המועילים לגוף ואינן מזיקין לנפש...".

והנה, שנינו ב"מסכת פורים" לרבי קלונימוס: "רב מרדכי אמר, עשרים וארבע מיני סעודות נאמרו למשה בסיני, וכולם חייב אדם לעשותם בפורים, ואלו הן קשטי ומולייתות, וטורטולי... אין פוחתין מהן אבל מוסיפין עליהם...". בעיון ברשימת מיני הסעודות שמנה 'רב מרדכי', קשה לדעת אם רמז בדבריו גם ל'המן-טשאן' שלנו. אולם במחזה מאוחר יותר, בן המאה ה-16, כבר ישנה התייחסות ישירה.

המחזה הראשון שנכתב בעברית הוא "צחות בדיחותא דקידושין", מאת יהודה סומו (1527-1592). בהקדמה מתואר אופיו של הספר: "הוא ספר חדש מדבר צחות, אשר בדה מלבו פ' בימי בחרותו, לצחק בו בימי הפורים ובשעת חדוה, להראות לכל עמי הארץ כי יש מילה בלשונו הקדוש לכתוב כל מיני חבורים אשר בהם יתפארו חכמי יונים... ללשוניהם בארצותם...".

בתוך דבריו אנו קוראים (עמ' 67):

"יאייר: אם בדברים כאלה אכפרה פניו, כבר יש לי קושיא אחת אשר ייעפו כל תוספי התורה להתירה, כי הנה כתוב במגילת פורים: "ויתלו את המן", ובפרשת בלק נכתב בפירוש "ויאכלו בני ישראל את המן". ואיך יאכלו היהודים הנשמרים מכל רע את נבלת התלוי ההוא, ואל הכלב לא ישליכו אותה?

יקטן: גם זה ראיתי אני, וכבר תרץ הקושיא הזאת רב בלעם בן ביבי בשם אביו: כי מה שאמרה התורה "ויאכלו את המן" היא אזהרה וציווי לנו שנאכל בימי הפורים האלה **מאזני המן** - הן המה הרקיקים הנעשים בסולת בלולה בשמן, וזהו שאמר אחרי כן "וטעמו כצפיחית בדבש".

יאייר: יפה פירוש בן ביבי זכור לטוב! (פרופ' חיים שירמן, שהדפיס את המחזה מכתב-יד, מעיר שהשם 'רב בלעם בן ביבי' הוא אחד משמות האנשים המוזכרים בחיבור 'מסכת פורים' של ר' קלונימוס בן קלונימוס).

לאור דברי יהודה סומו אפשר להבין דבר נוסף: בספר 'התשבי' מאת ר' אליהו בחור (1468-1549), שנדפס לראשונה בשנת 1541, כתב בערך 'מנלן': "מנלן להמן מן התורה שנאמר ויאכלו את המן; גם זו מלה מורכבת מן שתי מלות: אן ולן...". כדוגמה לשימוש במילה 'מנלן' מביא ר' אליהו בחור לשון חז"ל שאינה מופיעה בשום מקום, וכבר העיר על כך רבי ישעיה פיק בהגהותיו לספר התשבי: "בחולין איתא 'המן מן התורה מנלן, המן העץ'. ואולי מצא המחבר דבר זה מפורש במדרש, ואגב דאיתא ליה ממדרש חביבא ליה לאתנויה, אף על גב דהוה ליה להביא מן הגמרא...".

על כך מעיר רבי מאיר מזוז שליט"א (בהערותיו לספר התשבי): "קרוב לודאי שאין דרשה זו לא בגמרא ולא במדרש כלל, רק היא הלצה אשכנזית על המנהג שאוכלים אזני המן בפורים...". דבריו מסתברים מאוד לאור העובדה שגם ר' אליהו בחור עצמו עסק בכתיבת חיבורים מעין אלו, והלשון שהבאנו מן המחזה של יהודה סומו מסייעת לכך.

אך את השם "אזני המן" אנו רואים גם במקור איטלקי נוסף. בשיר של ר' יעקב פרנסיש (1618-1703) מצינו: "אמנם נזרק העט ונקצר ענינים / כי יום פורים זה בא, נכין לו מעדנים / נכין מרקחות ממתקים מכל מינים / נגדיל **המן מאזני השכנים**" (כל שירי יעקב פראנסיש, עמ' 363).

במכתב של רבי מרדכי שמואל גירונדי (1799-1852), רבה של פאדובה, מצינו שכתב: "בעת ששון ימי פורים הלא אדרשה אחי... ותשלח נא אל עבדך מעט מגדי מעדניך... מעט חמאה מעם לחם וחלות רקיקי **אזני המן** ואסעד" (כתב-יד, הובא אצל מ' שטיינשטנדר במאמרו "Purim Und parodie").

נוכל אם כן לסכם שזמן רב לפני ה"עברית המודרנית" כבר הכירו את הביטוי "אזני המן" באיטליה, כמאכל מיוחד לפורים.

בין סופגניות לאזניים, ולמה המן לא היה חרש?

מאכל הנקרא בשם "אזניים", כבר מוזכר בפירושו לתורה של רבי יצחק אברבנאל (1437-1508), בפרשת בשלח (סוף פרק טז): "וצפיחית הוא מאכל הקמח מבושל בשמן, כצורת צפחת המים, והנאכל בדבש. והוא כמו הרקיקים העשויים מן הבצק כדמות אזנים, מבושלים בשמן ויטבלו אותם בדבש, ויקראוהו אזנים - ככה הוא צפיחית בדבש".

אמנם האברבנאל אינו מדבר על מאכל שנאכל בפורים דווקא, אך אנו מוצאים כאן את תיאורו של מאכל הנקרא "אזניים", בזמנים קדומים. ייתכן אף שהמקור קדום יותר, כיון שמקור דבריו אלו

בפירושו של האברבנאל הוא בדבריו של רבי יוסף אבן-כספי (נאשר פרט למקומות שבהם הוא חולק עליו, רבי יצחק אברבנאל אינו מזכירו בשמו), וזה נפטר בשנת 1340! (על נקודה זו העירני רבי שמואל אשכנזי שליט"א).

רמ"מ הוניג העיר לי שהמקור כנראה קדום יותר, כי הן ר"י אברבנאל והן ר"י אבן-כספי הכירו את המנהג הקדום לאכול סופגניות בחנוכה, וכפי שכתב רבנו מיימון אבי הרמב"ם: "אין להקל בשום מנהג ואפילו מנהג קל, ויתחייב כל נכון לו עשיית משתה ושמחה ומאכל לפרסם הנס שעשה השם יתברך עמנו באותם הימים. ופשט המנהג לעשות סופגנין, בערבי אלספינג, והם הצפיחיות בדבש, ובתרגום האיסקריטין הוא מנהג הקדמונים משום שהם קלויים בשמן, לזכר ברכתו (כלומר לנס שבפך שמן)". בדומה לזה מצאנו במחברת עמנואל (עמ' 168): "בכסליו... ואחרת תבשל הרקיקים, וצפיחית ומעשה החבתים".

אולם לאור דברי יהודה סומו שהובאו לעיל, שכתב לעניין אזני-המן: "שנאכל בימי הפורים האלה מאזני המן - הן המה הרקיקים הנעשים בסולת בלולה בשמן, וזהו שאמר אחרי כן 'וטעמו כצפיחית בדבש'", אפשר לומר שלכך התכוין אבן-כספי, ולא לסופגניות.

ובכלל, נראה שכוונת כולם לתיאור כללי יותר, של מאפה ממולא, מעין "קרעפלאך", הנעשה כמה פעמים בשנה, ביניהן חנוכה ופורים, כשלעיתים הוא מבושל במים, נאפה בתנור או מטוגן בשמן. אך מדוע בחג הפורים כינו אותו "אזני המן"?

דב סדן מספר שבילדותו שמע פעמים רבות את הפתגם 'חרש כמו המן' (ש"י עולמות, עמ' 25). מה פשר הכינוי?

במחברת עמנואל הרומי (1261-1336) מצאנו: "מה אומר המן? לכל זמן. וזרש? לא תקלל חרש!" (עמ' 109). ושוב: "ואם אמר: ארור המן וזרש! ישיבון: אל תקלל, דוד, לחרש!" (עמ' 169). בעת שעסק בהכנת מהדורה מדעית של הספר "מחברת עמנואל" וחיפש מקורות ומקבילות לכל דבריו, פירסם דב ירדן מאמר קטן ובו דברים שלא מצא להם מקור במדרשים. אחד מן הדברים היה שורות אלו (ידע העם, ג, עמ' 70). לאחר מכן ציין ירדן שמ"ד קאסוטו קישר דברי עמנואל למנהג אכילת אזני המן (לשוננו יז, תשי"א, עמ' 148-149), ואף הביא דברי ה'כתר שם טוב': "ובארץ ישראל... נותנים ביד כל הילדים **כמין אוזן** עשויה מעץ ובעת שהילדים מסבבים אותו משמיע קול..." (כתר שם טוב, א, עמ' תקמב). אבל דב ירדן ודב סדן לא הצליחו למצוא מקור או מקבילה לדברי עמנואל הרומי.

אנו מתקרבים אפוא לזיהוי המקור, ודווקא בכתביו של עמנואל הרומי. על כך יש להעיר שתי הערות חשובות: א. פעמים רבות דברי עמנואל הרומי מבוססים על מדרשים וספרי חז"ל, אך בלא מעט פעמים אחרות, הוא הכניס בתוך דבריו דברי ליצנות, ובשל כך פסק ה"בית יוסף" שאסור לקרוא את מחברותיו אף בימות החול. ומכל מקום, אין זו הפעם הראשונה שדברי הבאי ממחברות עמנואל הפכו לדברים שגורים ואף נכנסו למקורות (ראה בדברי ר' שמואל אשכנזי, אלפא ביתא תניינא, עמ' 214-210); ב. גם חשוב לציין, שעמנואל הרומי לא היה קל-דעת מפשרי העם, כי אם מן החכמים הנכבדים שבדורו. החיד"א כותב ב"שם הגדולים" (מערכת ספרים, אות ב, בסוף, בערך קונטרס אחרון): "שמעתי שאמרו על הפירושים, שבאיוב יקרא האדם פירוש רלב"ג וירוה צמאוונו, **ובמשלי יקרא פירוש עמנואל**, ובתהלים יקרא פירוש רבי דוד קמחי, ואתנח סימנא: שפת אמת תכון לעד. אמת - ראשי תיבות איוב משלי תהלים, לעד - ראשי תיבות לוי עמנואל דוד, והם כסדרן".

אך יש להוסיף לכל זה מקור נוסף. רבי שמעון חיים נחמני (1707-1779), תלמיד-חכם ומקובל גדול שהרביץ תורה בקהילות סיינה וריגייה, כתב בספרו המפורסם "זרע שמשון": "וכנגד עשיית העץ שעשה המן למרדכי בשביל שנטה אוזן לעצת אשתו, משום הכי אנו אוכלים מיני מתיקה וקוראים אותם **אזנים של המן**, שעיקר הנס בא מחמת עשייתו העץ שחרה אף המלך עליו ואמר תלוהו עליו..." (זרע שמשון, ב, עמ' שכא).

לאור זה יש לנו מקור חדש, שאפשר שהוא כוונת עמנואל הרומי והפתגם 'חרש כמו המן': המן היה חייב שלא לשמוע לעצת אשתו, אבל בגלל ששמע - נגרמה נפילתו. לאור זה, דברי עמנואל לא היו דבר ליצנות כלל.

בספרים מאוחרים מצאנו טעמים נוספים, על דרך דרש, למנהג אכילת אזני המן. רבי אברהם הירשאוויץ מביא בספרו "מנהג ישורון" (עמ' 131): "הטעם כדי שיזכור כי המן צורר היהודים ביקש להשמיד... והמושע עשה שתש כחו ולא יכול לעשות רע לכן נקרא המן תש - תש כחו".

רבי מרדכי זק"ש כתב: "ומכאן החשיבות המיוחדת לסמל מגן דוד שנתקבל בכל תפוצות ישראל, לקבוע על הפרכות של ארוני הקדש בבתי הכנסת... כי המגן דוד הוא הסמל לעם ישאל ולסוד קיומי, כי הרי למגן דוד ישנם ששה ראשי תור לכל שש קצותיו וכן הוא עם ישראל המפוזר בכל ששת קצוות תבל... ובכל ששת הקצוות יש לו ראש תור להבליט את בדידותו מן העמים לבדד ישכון ולא ישכח את יחודו. וייתכן כי מכאן המקור למנהג של אכילת אזני המן בפורים, כי הם משולשים כראש תור, וזהו התשובה הניצחת... לכל 'המנים' שבעולם, למען יאזינו היטב וידעו ויבנו כי עם ישראל הוא עם הנצח..." (מילי דמרדכי, עמ' צב).

רבי יעקב קמנצקי כתב: "משום דאכילה הוא מעין איבוד של הדבר הנאכל, ובזה יש קיום של מחיית זכר עמלק, שהרי אנו מאבדין גם את המאכלים הנקראים על שמו" (במחיצת רבינו, עמ' קמב).

אכילת זרעונים ומילוי הפרג

נוכל לומר עתה שמקורן של "אזני-המן" הולך ומתבהר, מן המסורת הקדומה המציינת את שמיעתו לרעה של המן בעצת אשתו. אך מדוע ממלאים את האזניים בפרג? וממתי החלו לנהוג כך?

רבי אהרן הכהן מפרובנס, בספרו "ארחות חיים" כתב: "והולכין לבתיהן לשלום ואוכלין **סעודתן**, והמנהג לאכול זרעונים באותה לילה זכר לזרעונים שהיו אוכלין בבית המלך דניאל וחבריו, כמו שכתוב ויתנו לנו מן הזרעונים". דברי ה"ארחות חיים" הובאו ב"בית יוסף" בהלכות פורים. הרמ"א, בספרו "דרכי משה", מביא רעיון דומה מספר "כל בו", אף הוא מאת רבי אהרן הכהן מפרובנס, ואף ציין את המנהג במפתו לשולחן ערוך, סימן תרצה. על דברים אלו העיר ה"פרי חדש" (שם): "וטפי הוזה ליה למימר זכר לזרעונים שאכלה אסתר, דאמרינן פרק קמא דמגילה, וישנה את נערותיה לטוב - האכילה זרעונים...".

לפרש מנהג זה קצת, כתב ב"יוסף אומץ" (סימן תתרצט): "חיוב סעודת פורים הוא דוקא ביום, ולפחות עיקרה ביום אף אם יהיה סופה בלילה, וטוב לב משתה תמיד להרבות קצת בסעודה בליל כניסת פורים בין מגילה למגילה. אכן טוב לאכול **מיני קטניות**, שלא יהא נראה שהיא הסעודה העיקרית, גם הוא זכר לזרעוני דניאל".

ומקובל זה מכבר שהשומשום או הפרג הניתן באזני המן הוא כדי לצאת ידי המנהג לאכול זרעונים, מבלי להיכנס לשאלה מדוע נקראים אלו 'זרעונים' (ראה "מנות הלוי" ב, ט; ש' קרויס, "קדמוניות התלמוד", ב, עמ' 229-233). אך ממתי החלו לעשות כן?

בספר הנפלא "מנוחה וקדושה" שנדפס לראשונה בשנת 1864 בוילנא, מאת אחד מתלמידיו הגדולים של רבי חיים מוואלוז'ין, הוא רבי ישראל איסר מפאניוועז שאף זכה לשמש את רבו, מצאנו דברים מעניינים על מנהג מילוי אזני-המן. אלו דבריו:

"ולחמי פורים בודאי מנהג ותיקין, שמוזכרים בתוספות במסכת ברכות. ונראה לי הטעם, שעד אותו הזמן היינו מורגלים בניסים מגולים, כמו מפלת סנחריב, סיסרא והרבה כמותם, וזה הנס היה נראה לכל שהוא על פי טבע... שטבע האיש לבטל דעתו לאהבת אשתו, כן מרדכי ושאר הקרובים למלך ידעו בברור שטבע אחשוורוש שלא לחזור מדבריו בשום אופן, והבינו שהיה נס גדול, גם שהיה מוצנע בתוך הטבע ועיקרו הוא נס. לכן לזכר זה התקינו הלחמים שעיקרם המילוי (עיין במגן אברהם, סימן קסח, ס"ק טו) ומוסתר בתוך הבצק, כהצללתם נס מוסתר בתוך הטבע. ובחרו בזרעונים, טעם מפורש בשו"ע לאכול זרעונים בפורים, זכר לדניאל וחביריו... **וטעם צורתם משולש** כי מחלוקת יש בגמרא מהיכן קריאתה? רשב"י אומר מבלילה ההוא, ועוד שלש דעות, אחד מוסיף מ"גידל המלך את המן", שני מוסיף מ"איש יהודי", שלישי כולה, ונפסקה ההלכה לקרוא כולה. נמצא מ"בלילה ההוא" מחויבים לכל הדעות. ועוד נפסקה ונחתכה ההלכה להחמיר עוד כשלושתן, ולזכר זה חותכים הלחמים בשלוש הקצוות לזכור שנחתכה ההלכה כאלו השלושה...".

ה"מנוחה וקדושה" ממשיך ומציין טעם נוסף: "ועוד אפשר להיות טעם מילואם... שמחמת יראת המלך לכתוב ולשלוח למרחקים בזיונו, עשו בחכמה לאפות לחמים ולהטמין המכתב בתוכם, ומי יעלה על דעתו לחפש בתוך הלחמים שאדם שולח דורון לחברו, ועל ידי זה ניצלו מסכנה. ואם כן היה מוכרח תיקון מילוי לחמים לזכרון זה הנס שנשלחו הכתבים מקצה העולם עד קצהו, ולא תודע הדבר אל המלך" (מנוחה וקדושה, עמ' רעא-רעב).

המעניין בדבריו הוא שלא הזכיר בדבריו אף לא פעם אחת, את השם "אזני המן" או "המן טאשך", כי אכן כל דבריו שייכים גם על 'קרעפלד', ואף ציין לדברי ה"מגן אברהם" בסימן קסח, הדן במאכל זה.

גם בספרות הפארודיה לפורים, שהוזכרה לעיל, אנו מוצאים התייחסות למילוי "אזני-המן" בשומשמים. ב"מסכת פורים" מן "תלמוד שכורים" שנדפס לראשונה בשנת 1814, אנו מוצאים: למזבן **שומשמים**... ונראה למורי דמלתא אגב אורחא קא משמע לן דסמוך לפורים היה, והיה מזבין לעשות מהן למלייתא לבבות ולחמניות, שקורין בלשון אשכנז המן טאשך".

בספר אחר, בשם "כל בו לפורים", שנדפס לראשונה בשנת 1855, מופיעה שאלה: "נחתום חדש בא לקהלתנו ורוצה לחדש מנהג חדש שלא היה בישראל עד עתה, והוא לעשות לחמניות של פורים שקורין המן טאשין מרובעים ולא משולשים, ולמלא אותם בשומשמים, ורבים מרננים עליו ואומרים דפורץ גדר הוא. תשובה... ועתה הם רוצים להוסיף חטא על פשע לשנות כמנהג אבותיהם ולעשות המן טאשין מרובעים בפורים או לאזנים שכך שומעות... מלבד זו הלחמניות המרובעים האלו חייבין בציצית, כדין כל כסות בת ד' כנפות, והמן טאשין לאו כסות לילה הם דמצותם כל היום... אבל אותן השומשמים אשר רוצה למלא אותם דעתי נוחה ממנו...".

מעניין לציין שמנהג אכילת "אזני-המן" לא היה ידוע באשכנז, אבל מאכלי המן אחרים היו והיו. רבי יאיר חיים בכרך מביא בספרו "מקור חיים" (סימן תצ, סעיף ט): "מדקדקים אוכלים בבוקר יום שני של פסח בשר יבש חתיכה הראוי להתכבד, ונקרא בלשון אשכנז המן, זכר לתליית המן בט"ז בניסן". קודם לך אנו מוצאים בספר המוסר "מסה ומריבה", מאת רבי אלכסנדר ב"ר יצחק פאפין-הופין, שנכתב בשנת 1627 בעברית ובידיש כשיר ויכוח בין שני מתדיינים, אחד עשיר ואחד עני: "...ברוט עשטו ואר איין ועטין המן". תרגום: "...לחם אתה אוכל לפני 'המן' שמן (מסה ומריבה, ירושלים תשמ"ה, עמ' 319). המהדירה, ח' טורניאנסקי (שם, עמ' 121) כתבה לפרש כוונתו: "לחג הפורים היה קשור גם המנהג לאכול 'המן'. זהו שמו של בשר מעושן שאכלו בחג זה באיזור אלזאס... ייתכן כי שם המאכל ומנהג אכילתו בפורים יסודם בנוהג לתלות את הבשר המעושן לייבוש... ולא שמו של המאפה שנאכל באזורים אחרים, ואפילו קרובים..." (ככל הנראה, גם דבריו של רבי חיים פלאג'י בספר מועד לכל חי, פורים, סימן מד: "גם מה שעושין מעיסה צורת המן ואוכלים הקטנים מהם נמצא כתוב בספר", מכוונים למנהג זה).

מקורות: דב סדן, ש"י עולמות, עמ' 25-38; Israel Davidson, *Parody in Jewish Literature* New York, 1907